

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.46>

ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Осадчий П.,

старший слідчий третього слідчого відділу
Територіального управління Державного бюро розслідувань,
розташованого у місті Полтаві
<https://orcid.org/0000-0002-7246-6614>

Осадчий П. Генеза законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні у кримінальному процесі України.

Право на ефективний засіб юридичного захисту як основоположне в рамках міжнародного національного кримінального процесуального законодавств потребує ефективних механізмів реалізації даного права. Корисним у досліджуваній тематиці видається аналіз практики Європейського суду з прав людини, діяльність якого спрямована на здійснення контролю за реалізацією прав і свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. У науковій статті висвітлено генезу законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні у кримінальному процесі України. Метою статті є розгляд законодавства про право на ефективний засіб юридичного захисту в ретроспективі, із акцентуванням уваги на основні нормативно-правові акти, які містять положення щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні у кримінальному процесі України. Важливим аспектом у реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту є правова основа такої діяльності. Зокрема, дослідження генези законодавства даного права вказує на розвиток механізмів його реалізації, що в подальшому створює підстави для оцінки їх ефективності та якості. Необхідність узгодження гарантування державою забезпечення низки прав і свобод людини та громадянина, зокрема в рамках кримінального процесу, детермінує потребу в удосконаленні теорії гарантій прав і основних свобод особи, а також супутньо формування та розробку нормативних, правозастосовних та інших практик з метою підвищення ефективності функціонування правозахисних механізмів. Автором наукової статті висунуто ідею щодо того, що оцінка якості механізмів забезпечення реалізації будь-якого права викликає необхідність дослідження генези законодавства, зокрема кримінального процесуального. Зважаючи на те, що правотворчі

процеси у сфері упорядкування механізмів реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту відбуваються як на міжнародному, так і національному рівнях, автор звертається до фундаментальних документів, якими, власне, і була встановлена необхідність формування і розвитку таких механізмів.

Ключові слова: генеза законодавства, право на ефективний засіб юридичного захисту, досудове провадження, зобов'язання держави, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Osadchii P. Geneza of the legislation on the implementation of the right to an effective means of legal protection in pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine.

The right to an effective means of legal protection, as a fundamental one within the framework of international national criminal procedural legislation, requires effective mechanisms for the realization of this right. An analysis of the practice of the European Court of Human Rights, whose activity is aimed at monitoring the implementation of the rights and freedoms provided for by the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, is useful in the research topic. The scientific article highlights the genesis of the legislation on the implementation of the right to an effective means of legal protection in pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine. The purpose of the article is to consider the legislation on the right to an effective remedy in retrospect, with an emphasis on the main normative legal acts, which contain provisions on the implementation of the right to an effective remedy in pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine. An important aspect in realizing the right to an effective means of legal protection is the legal basis of such activity. In particular, the study of the genesis of the legislation of this right indicates the development of mechanisms for its implementation, which subsequently creates grounds for evaluating their effectiveness and quality. The need to coordinate the

state's guarantee of a number of human and citizen rights and freedoms, in particular within the criminal process, determines the need to improve the theory of guarantees of the rights and basic freedoms of the individual, as well as the concomitant formation and development of normative, law enforcement and other practices in order to increase the effectiveness of the functioning of human rights mechanisms. The author of the scientific article put forward the idea that the assessment of the quality of the mechanisms for ensuring the implementation of any right calls for a study of the genesis of legislation, in particular criminal procedural law. Taking into account the fact that law-making processes in the field of streamlining mechanisms for the realization of the right to an effective means of legal protection take place both at the international and national levels, the author refers to the fundamental documents, which, in fact, established the need for the formation and development of such mechanisms.

Key words: genesis of legislation, the right to an effective means of legal protection, pre-trial proceedings, state obligations, the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Національне законодавство щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту в переважній більшості нормативно-правових актів корелює із положеннями статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка є ключовою засадою у дотриманні і забезпеченні даного права. Крім цього, законодавцем враховуються рекомендації Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо загальних засад реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту: «стаття 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобу захисту, здатного втілити в життя сутність прав та свобод за Конвенцією, у якому б вигляді вони не забезпечувались у національній правовій системі. Таким чином, стаття 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності «небезпідставної заяви» за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування, хоча Держави-учасниці мають певну свободу розсуду щодо способу, у який вони виконують свої зобов'язання за цим положенням Конвенції. Зміст зобов'язань за статтею 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією. Тим не менше, засіб захисту, що вимагається статтею 13, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави» (наприклад, рішення у справі Afanasyev v. Ukraine (№ 38722/02, 5 квітня 2005, § 75). Відповідно, неможливість реалізації вказаного вище права на оскарження становитиме порушення

права на ефективний засіб юридичного захисту, гарантованого статтею 13 Конвенції [1; 2; 3].

При цьому важливим аспектом у реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту є правова основа такої діяльності. Зокрема, дослідження генези законодавства даного права вказує на розвиток механізмів його реалізації, що в подальшому створює підстави для оцінки їх ефективності та якості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нами здійснено аналіз розвитку теоретичних поглядів науковців на реалізацію права на ефективний засіб юридичного захисту. В результаті проведено аналізу зроблено добірку науковців, які займалися вивченням цього питання та особливостей його реалізації. В юридичній науці проблема ефективності юридичних засобів, а до того правових, тривалий час не становила предмет монографічних досліджень. Приводом для збільшення дослідницької бази в цьому напрямі стало збільшення звернень осіб, право на ефективний засіб юридичного захисту у яких не реалізовано, до ЄСПЛ. Слід констатувати, що останні десятиліття в цьому напрямі не характеризується комплексними дослідженнями реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту, а стосуються вивчення окремих питань (загальна теорія юридичних засобів (інструментальна теорія права), загальне поняття юридичного захисту, загальна теорія ефективності правового регулювання (наукові доробки С. Алексєєва, П. Анісімова, В. Ведяхіна, А. Венгерова, І. Зеніна, В. Казімірчука, В. Капіцина, В. Козлова, В. Лазарева, М. Лебєдева, О. Малька, О. Онуфрієнка, П. Рабіновича, І. Самоценка, В. Сапуна, В. Сирих, Л. Спірідінова, Ф. Фаткулліна, Л. Чулюкіна, Є. Шикіна, К. Шундікова, Л. Явіча). У ході дослідження ми відшукали дослідження з даної тематики і в галузевій літературі (наукові доробки Г. Батурова, М. Воробйова, В. Глазиріна, В. Грібанова, П. Гурєєва, І. Дзери, О. Іванова, Н. Кузнецової, Н. Малєйна, М. Морщакової, В. Нікітінського, В. Нора, А. Пашкова, І. Петрухіна, Б. Пугінського, З. Ромовської, М. Сібільова, Г. Стоякіна, В. Федосової, Г. Хайрової, Д. Чечота).

Метою статті є висвітлення і аналіз генези законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на ефективний засіб юридичного захисту не є притаманним виключній галузі права, як-от: цивільній процесуальній або кримінальній процесуальній. Його доцільніше розглядати як універсальну можливість, яка повинно обов'язково негайно реалізовуватись у випадку виникнення на те потреби носієм даного права. У попередньому підрозділі нами розглянуто поняття і сутність права на ефективний засіб юридичного

захисту з акцентом на його реалізацію на досудовому провадженні у кримінальному процесі України. При цьому звернено увагу на міжнародні нормативно-правові акти, які містять положення щодо реалізації досліджуваного права та особливості його забезпечення в рамках національного законодавства. Втім важливим залишається дослідження ґенези даного права та законодавства, у якому воно закріплено, які національного, так і міжнародного.

Слід зауважити, що необхідність узгодження гарантування державою забезпечення низки прав і свобод людини та громадянина, зокрема в рамках кримінального процесу, детермінує потребу в удосконаленні теорії гарантій прав і основних свобод особи, а також супутньо формування та розробку нормативних, правозастосовних та інших практик з метою підвищення ефективності функціонування правозахисних механізмів. На нашу думку, найбільш раціональною у питанні нормативного закріплення і врегулювання застосування ефективних засобів юридичного захисту є низка резолюцій Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), прийнята 18 грудня 2013 року, метою яких є заклик держав-членів створити ефективні, незалежні та плюралістичні установи, діяльність яких спрямована на сприяння реалізації, захист і охорону прав і свобод людини та громадянина. Крім цього, документи проголошують необхідність забезпечення прав і свобод, передбачених Віденською декларацією та Програмою дій, Паризькими принципами, а також закріплюють необхідність прийняття участі держав-членів в обговоренні відповідних механізмів застосування ефективних засобів юридичного захисту. Таким чином, міжнародна спільнота у ретроспективі становлення інституту прав людини поступово заклала потужний фундамент захисту і охорони прав, свобод і законних інтересів людини, їх забезпечення і дотримання [4, с. 26-27].

Відповідно до Віденської декларації та Програми дій першоджерелами проголошення принципів забезпечення, захисту і охорони прав і свобод людини та громадянина є такі базові документи: Статут ООН та Загальна декларація прав людини. Як зазначено у Віденській декларації «цілям і принципам, які містяться у Статуті ООН та Загальній декларації прав людини...»; «Слід вживати ефективних міжнародних заходів, для того, щоб гарантувати і контролювати дотримання стандартів в галузі прав людини стосовно народів, які знаходяться під іноземною окупацією, та забезпечувати ефективний правовий захист у випадку порушення їхніх прав людини у відповідності з нормами у сфері прав людини і нормами міжнародного права, особли-

во із Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни від 14 серпня 1949 року... та іншими застосовуваними нормами гуманітарного права...» [5].

Незважаючи на те, що правотворчі процеси у сфері упорядкування механізмів реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту відбуваються як на міжнародному, так і національному рівнях, доречно звернутися до фундаментальних документів, якими, власне, і була встановлена необхідність формування і розвитку таких механізмів. Серед таких документів слід виокремити Статут ООН, відповідно до якого держави-члени ООН беруть на себе обов'язок «...здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру... поваги до прав людини та основних свобод для всіх без розрізнення раси, статі, мови, релігії...» [6]. Крім цього, важливою для нашого дослідження нормою Статуту ООН, яка міститься у ст. 38, є застосування Судом ООН під час розгляду справ на основі норм міжнародного права загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями, зокрема, створення національних засобів юридичного захисту, які будуть ефективними у застосуванні особами, що прагнуть захистити власні права і свободи, є пріоритетним завданням для національних систем держав-членів.

Мусимо констатувати, що останнім часом актуальним питанням у наукових колах дослідників міжнародного та конституційного права, є дослідження окремих аспектів створення і функціонування таких національних установ, які спрямовані на сприяння у реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту. Зокрема, до кола завдань даних установ повинна входити функція пошуку і застосування найбільш ефективного засобу юридичного захисту з метою превентування звернення особи до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та найбільш результативного способу вирішення правової ситуації та відновлення порушеного права. Дослідження ґенези права на ефективний засіб юридичного захисту надає підстави для звернення до тексту Принципів, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини, тобто Паризьких принципів, викладених у Додатку до резолюції 48/134 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року [7]. Відповідно до названих Принципів «на національну установу покладається завдання просувати і захищати права людини».

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права слід визначити як один із нормативно-правових актів, який слід розглядати у розрізі ґенези законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту

на міжнародному рівні. Про це зазначено у ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – Пакту), у якій зазначено, що незважаючи на те, що держава може скористатися повноваженнями відступати від характеру наданого засобу правового захисту (судового або іншого, альтернативного), вона повинна забезпечити ефективний засіб правового захисту. Зміст ст. 2 Пакту не входить до числа зобов'язань, відступ від яких заборонено, однак Комітет ООН з прав людини дотримується позиції, що це зобов'язання притаманне Пакту в цілому. Із вищезазначеного випливає, що відповідно до положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право на ефективний засіб юридичного захисту носить абсолютний характер, адже навіть в умовах дії надзвичайного стану держава не може відступити від своїх зобов'язань стосовно його реалізації [8].

На нашу думку, дослідженню ґенези українського законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту повинно передувати аналогічне вивчення міжнародної законодавчої бази, адже українське законодавство досить тісно пов'язане із міжнародним, чимало його положень перебувають із ним в кореляції. Саме тому до ґенези міжнародного законодавства реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту необхідно віднести наступні нормативно-правові акти Комітетів ООН, які фрагментарно формують обов'язок кожної держави-учасника забезпечувати реалізацію досліджуваного нами права:

- Загальний коментар № 31 Комітету ООН з прав людини (параграфи 15-10): «Стаття 2 вимагає, щоб держави-учасниці вжили законодавчих, судових, адміністративних, виховних та інших відповідних заходів для виконання своїх юридичних зобов'язань. Комітет вважає, що важливо підвищити рівень обізнаності про Пакт не лише серед державних службовців та державних службовців, а й серед населення в цілому». Вбачаємо у даному коментарі ідею про розширення інформативності даного права з метою його доступності, застосовуваності і забезпечення державою виконання взятих на себе зобов'язань [9];

- Загальний коментар № 29 Комітету ООН з прав людини (параграфи 15 щодо відступів): «Пункт 3 статті 2 Пакту (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) вимагає від держави-учасниці Пакту надавати засоби правового захисту від будь-якого порушення положень Пакту. Цей пункт не згадується в переліку положень, які не допускаються, у пункті 2 статті 4, але він становить договірне зобов'язання, притаманне Пакту в цілому. Навіть якщо держава-учасниця під час надзвичайного стану та в тій мірі, в якій такі заходи суворо вимагаються надзвичайною ситуацією, може внести корективи в практичне функціонування своїх процедур, що регулюють

судові чи інші засоби правового захисту, держава-учасниця повинна дотримуватися основного зобов'язання, відповідно до пункту 3 статті 2 Пакту, забезпечити ефективний засіб правового захисту» [10];

- Загальна рекомендація № 26 Комітету ООН з ліквідації расової дискримінації: «Комітет повідомляє держави-учасниці про те, що, на його думку, право добиватися справедливої та адекватної компенсації або сатисфакції у разі заподіяння шкоди внаслідок такої дискримінації, яка втілена у статті 6 Конвенції, не завжди можна забезпечити лише шляхом покарання особи, винної у такій дискримінації; судам та іншим компетентним органам влади слід, коли це доречно, також розглядати питання про присудження фінансової компенсації за матеріальні або моральні збитки, завдані жертві». Таким чином, розкривається складність структури права на ефективний засіб юридичного захисту, адже воно полягає у зверненні особи для відновлення порушеного права з широкого переліку питань, що є досить важливим, адже надає можливість особі ефективно захистити порушені права, свободи та законні інтереси, як на це вказують відповідні нормативно-правові акти з даного питання [11].

Словом, дослідження в царині забезпечення права на ефективний засіб юридичного захисту національними установами відповідно до Паризьких принципів необхідно здійснювати в контексті організаційних гарантій щодо реалізації права кожної особи звертатися до відповідних міжнародних судових інституцій або до відповідних міжнародних органів, членом яких є Україна, після використання усіх наявних національних засобів правового захисту. При цьому зауважується, що такі засоби повинні бути ефективними та звернення до них теоретично і практично повинно мати якісний результат, інакше право на ефективний засіб правового захисту не буде реалізованим. Відсутність якісних національних засобів правового захисту фактично нівелює можливість реалізації відповідного права. На цьому і зауважують дослідники тематики реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту.

Досліджуючи ґенезу права на ефективний засіб юридичного захисту в українському законодавстві, слід в першу чергу звернутися до положень Конституції України, Основного Закону від 28.06.1996 р. Так, відповідно до ст. 40 Конституції України «усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений

законом строк». Відповідно до ст. 55 Конституції «права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [12]. Вбачаємо закріплення права на ефективний засіб юридичного захисту на конституційному рівні як основоположного. Зокрема, не менш важливим аспектом для висвітлення у поданому дослідженні є передбачення законодавцем запобіжників для запобігання випадкам свавільного порушення досліджуваного нами права. Воно передбачено у переліку тих прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть в період дії надзвичайного або воєнного стану. Зауважимо, що в Конституції України право на ефективний засіб юридичного захисту розглядається як право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності визначених суб'єктів, право на звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного Суду України, а також до міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій тощо, що вказує на кореляцію в даному аспекті національного законодавства, яке розглянуто нами вище, із міжнародним [12].

Відповідно до міжнародних зобов'язань держава повинна передбачити низку дієвих механізмів із реалізації досліджуваного права, а також перелік найбільш ефективних засобів юридичного захисту, яким зможе скористатися у випадку необхідності кожна особа, яка ставить за мету відновлення порушеного права або захисту своїх прав, свобод чи законних інтересів. На нашу думку, оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових або службових осіб цілком аргументовано розглядається як найбільш ефективний засіб юридичного захисту. Суть цього засобу полягає в наявності безпосереднього контакту особи із компетентними органами, які уповноважені приймати та розгля-

дати скарги. Зокрема, дане право передбачає здійснення аналізу ситуації та прийняття юридично обґрунтованого рішення у вигляді задоволення викладених у скарзі вимог або відмову у їх задоволенні. Інститут скарги як запобіжник свавільного порушення прав і свобод людини та громадянина функціонує у всіх галузях права і спрямований на виконання ключової функції – відновлення порушеного права.

Новий КПК України прийшов на зміну КПК України 1960 року, що стало початком функціонування процесуальних інститутів, яких у попередньому КПК України не існувало, а також не містилися в ньому і аналогічні норми. Це сформувало перед законодавцем нові задачі і спричинило необхідність тлумачення конституційних норм під іншим кутом. На нашу думку, після набуття чинності КПК України 2012 року, почали формуватися механізми для реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі. Про це зазначено в тексті аналізованого нами Рішення Конституційного Суду №19-рп/2011 від 14.12.2011 р.: «в аспекті конституційного звернення положення частини другої статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантовано кожному. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом» [13]. Так, Конституційний Суд, визнаючи право на оскарження конституційним, звертає увагу також і на застосування процесуального порядку оскарження в рамках кримінального процесу за нормами чинного КПК України.

Зауважимо, що право на відшкодування шкоди є рівноцінним елементом досліджуваного нами права. В національному законодавстві існує значна кількість нормативно-правових актів, які регламентують питання відшкодування шкоди, тому перераховувати їх немає необхідності, виходячи із тематики дослідження. Навпаки, доцільно звернути увагу на основні нормативно-правові акти, які стосуються відшкодування шкоди в рамках кримінального процесу, щоб прослідкувати генезу розвитку кримінального процесуального законодавства в цьому напрямку:

- Конституція України [12];
- Цивільний кодекс України (ЦК України) [14];
- Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) [15];
- Цивільний процесуальний кодекс України [16];
- Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшуко-

ву діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачає відшкодування шкоди у повному обсязі за незаконне засудження, незаконне притягнення як обвинуваченого, незаконного взяття та тримання під вартою (частина друга ст.1 Закону); відшкодування заробітку та інших грошових доходів, не отриманих у наслідок незаконних дій (пункт «1» частини першої статті 3 Закону) [17];

Закон України «Про судовий збір» [18];

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 року № 3 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна» [19];

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» [20];

Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [21];

Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», зокрема, частина перша статті 5 встановлює для осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади, і згодом реабілітованими відповідно до статті 1 цього Закону, грошову компенсацію [22];

Положення щодо виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим особам, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19.05.2021 р. № 535 тощо [23].

Крім тематики оскарження на досудовому провадженні у кримінальному процесі України як ефективного засобу юридичного захисту в розумінні Конвенції та національного законодавства, чимало теоретичних досліджень присвячено аналізу можливостей, які належать особам, щодо яких порушено кримінальне провадження, аби не допустити надмірної тривалості вирішення питання про обґрунтованість кримінального обвинувачення чи отримати відшкодування у певній формі у разі, якщо такий строк вже став надмірним. Для забезпечення реалізації цього права повинні існувати ефективні механізми, про що зазначалося нами раніше. ЄСПЛ у тексті судових рішень та теоретичних посібниках підкреслює, що право на ефективний засіб правового захисту має бути доступним або як засіб запобігання, або як засіб відшкодування шкоди, чим сформовано окремий погляд на сутність досліджуваного нами права та його специфіку. У такий спосіб також підкреслено значущість даного права для захисту або відновлення порушеного права.

Висновки. Генеза законодавства щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту свідчить про пошук законодавцем дієвих способів реалізації даного права особою з метою захисту власних прав, свобод і законних інтересів. Як і в системі кримінального процесу, так і усій системі національного законодавства, можна стверджувати про неоднорідність еволюції інституту оскарження. Зауважимо також, що у така неоднорідність спостерігається і в правовій системі як глобальній категорії щодо системи законодавства. Право на ефективний засіб юридичного захисту у ретроспективі розвитку сягає корінням початку ХХ століття, коли у світі зароджуються глобальні правові процеси, які стосуються розробки міжнародних стандартів захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Інститут оскарження завжди розглядався як можливість задоволення власних, суб'єктивних інтересів, як засіб звернення уваги на їх порушення тощо. Крім цього, право на відшкодування шкоди є однією із ключових складових права на ефективний засіб юридичного захисту і потребує дієвих механізмів його реалізації. Нами також звернено увагу на становлення законодавства в цьому аспекті, що свідчить про поступовий розвиток даного права і його удосконалення відповідно до міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ. Реалізація права особи на ефективний засіб юридичного захисту спрямована на правозастосування положень Конституції КПК України та інших нормативно-правових актів з метою запобігання свавільному порушенню прав людини і громадянина та діям всупереч взятих державою зобов'язань перед міжнародним товариством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: документ 995_004. Подано в редакції від 02.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.02.2021).
2. Висновок щодо відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини проекту Закону України «Про внесення змін до законодавства про оцінку майна та професійну оціночну діяльність в Україні». URL: [chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/konvents\(1\).pdf](chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.spfu.gov.ua/userfiles/files/konvents(1).pdf) (дата звернення: 30.06.2022).
3. Рішення у справі Afanasyev v. Ukraine (№ 38722/02, 5 квітня 2005, § 75). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text (дата звернення: 30.06.2022).
4. Deshko L. National institutions established in accordance with the Paris principles, engaged

- into the promotion and protection of human rights in the system of internal means of security. *Конституційно-правові академічні студії*. Випуск 2. 2020. С. 25-32.
5. Віденська декларація і Програма дій: міжнародний документ № 995_504 від 25.06.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504#Text (дата звернення: 15.04.2022).
  6. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ № 995_010 від 16.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 15.04.2022).
  7. Принципи, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захисту прав людини [Паризькі принципи]. Додаток до резолюції 48/134 Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1993 року. URL: <http://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Parizki-printsipi.pdf> (дата звернення: 17.04.2022).
  8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: документ № 995_043. Ратифікація від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.01.2022).
  9. General Comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant (2004). *UNITED NATIONS*. URL: <https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/c-general-comment-no-31-nature-general-legal-obligation-imposed-states-parties-covenant-2004> (дата звернення: 17.06.2022).
  10. GENERAL COMMENT ON ARTICLE 4 (adopted at the 1950th meeting, on 24 July 2001). International covenant on civil and political rights. *UNITED NATIONS*. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d/PPRiCAqhKb7yhsjYoiCfMKoIRv2FVaVzRkMjTnjRO%2bfud3cPvrcM9YR0iix49nIFOsUPO4oTG7R/o7TSSorhtwUUG%2by2PtslYr5BldM8DN9shT8B8NpbsC%2b7bODxKR6zdESeXKjilnNU%2bgQ%3d%3d> (дата звернення: 17.06.2022).
  11. General recommendation XXVI on article 6 of the Convention. Fifty-sixth session (2000). 24 March 2000. *UNITED NATIONS. Human rights treaty bodies*. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT/CERD/GEC/7498&Lang=en (дата звернення: 17.06.2022).
  12. Конституція України: Закон України в редакції від 01.01.2020 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.01.2022).
  13. Рішення Конституційного Суду №19-рп/2011 від 14.12.2011 р. у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text> (дата звернення: 17.06.2022).
  14. Цивільний кодекс України: Закон України в редакції від 22.06.2022 № 435-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
  15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України в редакції від 05.01.2022 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.01.2022).
  16. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України в редакції від 06.04.2022 № 1618-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
  17. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 24.11.2021 № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
  18. Про судовий збір: Закон України в редакції від 24.05.2022 № 3674-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
  19. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 року № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
  20. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від

- злочинів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 липня 2004 року № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
21. Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 30.06.2022).
22. Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні: Закон України від 31.12.2009 №962-XII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2009_12_15/T096200.html (дата звернення: 30.06.2022).
23. Положення щодо виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим особам, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 19.05.2021 р. № 535. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2022).